

HERMÉSZ, A LÉLEKVEZETŐ

Kerényi Károly¹

„Hermes, Zeus és Maia nimfa fia, az istenek követe... Szárnyas sarukat hord, vállain is szárnyak vannak ... Az útnak Hermes az istene, a mér-földmutató köveket az ő tiszteletére faragják meg phallosformára; mint a pásztorok istene, ő gondolkodik a nyájak szaporodásáról; Hermes a jó pásztor, aki kezében vagy nyakán báránnyal ábrázolnak. Tisztelete Arkádiában volt elterjedve s sokban azonos volt Pán tiszteletével. Hermes és Pán a nimfák vezetői, ők találták ki a pásztorsípot ... Városokban Hermes az utak istene, a forgalom és a kereskedelem, nemkülönben a — tolvajok istene, akinek legfelső hőstette az, hogy rögtön megszületése után ellopja Apollo teheneit. Hermes kalauzolja a lelkeket az alvilágba.” (SZIMONIDESZ LAJOS: *A világ vallásai*. Háttér Kiadó, Bp., é.n., 198. o.)

A görög «isten» nem valami eszme, elvont gondolat, nem a valóság szellemi reflexiója nyomán kimunkált majd önállóan tételezett avagy naivan meg-személyesített és kivetített szubjektív tapasztalat, amely végső soron merő illúzió, hanem a világ valamely sajátos arculata. Éppoly valóságos és éppoly kevésbé csupán elgondolt, mint a világ maga. A „Hermész, a lélekvezető” c. tanulmányában már a vizsgálendő kérdés megfogalmazása is ezt tanúsítja:

„A kérdés, amelyre választ keresünk, a legegyszerűbben így hangzik: 'Mi jelent meg a görögöknek Hermésként?'”

A kérdés feltételezi, hogy

„a Hermész névnek valóban megfelelt valami, valamilyen realitás, mindenképpen lelki, de alkalmasint több is ennél. ... Történeti tényként kell elismernünk, hogy a görögök számára Hermész nevű istenük nem az a merő semmi volt, mint a mai ember számára, nem is valami alaktalan erő, hanem egy pontosan meghatározott valami, s legalábbis Homéros óta jól felismerhető személyiség.” (5)

A vallástörténész csak a Hermész-re vonatkozó *dokumentumokat* vizsgálhatja, azt a kérdést, hogy milyen realitás felelt meg Hermész-nek, már nem teheti föl, mert meghaladja történeti kompetenciáját:

„Az aztán már túllép a történeti kérdésfeltevésen, ha azt a realitást, amelyet a görögök Hermésznek neveztek, a történelemtől független, időtlen valóságok tartományában kíséreljük meg fölfedezni.”

A mitológemák ábrázolásai kirajzolják Hermész alakját. Ezt az alakot vizsgálja a vallástörténész. Ez az alak, azonban — az iméntiek értelmében — nem a költői képzelet szüleménye, de nem is pusztán valami időtlennek tapasztalt realitás történetileg esetleges emberi ábrázolása, mely realitás más kulturális hagyományban más ábrázolást nyer. Hermész

„ilyen-volta történelmi adottság, amelyet komoly és becsületes történelmi módszerrel semmi másra nem lehet visszavezetni; sem egy fogalomra, sem egy 'erőre', sem egy 'szellemre' ... de semmiféle olyan eszmére sem, amely magyában ne tartalmazná már Hermész ilyen-voltának valamely vonását”. (54)

Hermész nem egy semleges, és mintegy megnevezésre váró, „nyelv előtti”, nyelven kívüli valóságnak egy kontingens szellemi kultúrában használt „alkalmi” megnevezése, hanem egy önálló, öntörvényű, azaz autonóm „világ”, amelynek megvan a maga nyelve, s csak azáltal fejezhető ki. Hermész világa csak Hermész-szel válik láthatóvá. Akinek nem mutatkozik meg Hermész, an-

¹ Az élet férfi eredetének mitológemája. (Ford. Tatár György) [»Mérleg«] Európa, Bp., 1984.

nak számára nem válik láthatóvá ez a bizonyos világ, Hermés világa (55-56. o.).

Vö. „A világ e felfogásának és alakjának forrása, amely a Hermés név kimondásakor áttetszően fölbuzog — és fölbuzgott, bár kevésbé áttetszően, a név kimondása nélkül is —, ez Hermés.” [64. o.]

Kerényi ezáltal elhatárolja értelmezését az antik istenek eszmeként való fölfogásától, mely szerint „bizonyos mértékig minden istenalak magában foglalja — legalábbis valamely magasabb rendű szempontból — *a dolgok lényegét*” (Karl, Philipp Moritz), illetve amely „minden dolgok lényegét” pillantja meg a görög istenalakokban: „az értelmét a lét egy-egy tartományának, melynek életető szelleme — de vele egy anyagból való szelleme, mintegy szellemi összefoglalása — az illető istenség” (Walter F. Otto) (56-57. o.). Az utóbb említett Otto számára például Hermés egyfelől „egy olyan létformának a szelleme, amely a különböző feltételek között is mindig megismétlődhet”, másfelől azonban a világ egy egészen konkrétan „világ-ias” aspektusának a szelleme is, amely mindig mint egy külön világ tárul fel előttünk: „az éjszaka szelleme”. (uo.) (Kerényi hosszasan idéz is Otto-tól ennek alátámasztására, vö. 58-60. o.)

W. F. Otto: *Theophania. Der Geist der altgriechischen Religion*. Hamburg, 1956, 29. sk.: a görög isteneknek „nincs ... szükségük autoritatív kinyilatkoztatásra”; mivel „megmutatkoznak minden létezőben és történelemben, olyan nyilvánvaló módon, hogy a görögség nagy évszázadai során - egészen kevés kivételtől eltekintve — egyáltalán nem volt példa hitetlenség-re.” (idézi: PANNENBERG, WOLFHART: *Rendszeres teológia* 1-2. (Ford. Görföls Tibor). Osiris Kiadó, Bp., 2005/6. 2. 379. o.)

A szerző a klasszikus hagyomány feltárása után így válaszol az elején feltett kérdésre —

„Mi jelent meg a görögöknek Hermés-ként?” —: „a világ egy sajátos felfogásának és alakjának személy fölötti forrása.” (63. o.)

Ez a világ-felfogás különbözik attól, mely „kizárólag természettudományosan érzékelhető érzéki hatásokat képes fölfogni”. A világ felfogásának görög módja

„nem tartja lehetetlennek, hogy létezhet egy érzékelhetetlen vezető és kísérő, aki az emberi tudatban másféle hatásokat is kelthet: olyan hatásokat, melyek megérthetőek, a természettudományok megfigyeléseinek és megállapításainak semmiben nem mondanak ellent, mégis túlmennének a világnak ... ma általánosan elterjedt felfogásán. Az élet útján vezető Hermés-szel — ezt tudjuk meg a klasszikus hagyományból — a világ egy sajátos aspektussal gazdagodik: a hermési aspektussal ... Olyan aspektus ez, amely teljességgel reális, és megmarad a világ természetes felfogásának keretein belül. Valamennyi út mint hermési játéktér, a véletlenül osztályrészt jutó — mint hermési anyag — átalakulása találás-és-rablás — a megszerzés hermési módja — révén hermési mesterművé, amely egy kissé mindig a szemfényvesztés műve is: gazdagsággá, szerelemmé, költészetté s mindenfajta kibúvóvá a törvények, viszonyok, sorsfordulatok akadályai és korlátai közül — hogy volnának ezek *csupán* lelki realitások? Együttesük *teljes világ*, és a világok *egyike*: az, melyet Hermés nyit meg előttünk.” (63-64)

Vö. *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, 113. o.

És még egyszer a görög istenek *realitásáról*, arról, hogy miben is áll ez a realitás, milyen valóságértékkel illethetők a görög istenek: sajátos *transzcendens* realitással.

„Ha egyébként nem tudtuk volna ... tapasztalnunk kellett: másképpen fogjuk fel a világot egy antik isten révén, mint nélküle. A mitológia nyelvén: minden isten egy világ eredete, amely nélküle láthatatlan vol-

na, az ő révén azonban feltárul a természettudományos világkép fölé emelkedő látványa.” (65)

A Kerényi értelmezte görög «isten» rendkívüli hasonlósága ellenére döntő pontokon különbözik a kanti transzcendentális eszmétől mint — Isten esetében — a gyakorlati ész posztulátumától. A transzcendentális eszme a kanti rendszer összes a priori sémájával és formájával egyetemben *transzcendentális* de nem *transzcendens*, és az empiriához képest — aprioricitása ellenére — csupán másodlagos (illetve formális, de nem a platóni forma értelmében, vagyis ennek ontológiai értéke nélkül). A Hermés-világ nem pusztán formális-transzcendentális, de nem is „reális-transzcendens”, hanem a „lélek mértéke szerint transzcendens” (ennek kifejtését lásd következő tanulmányban); az „empirikus világ” egyik sui generis belső eleme, aspektusa, de nem olyan szemléleti formája, melyet az érzékelő, megismerő szubjektum vetít ki előzetes a priori szemléleti struktúrájának valamely elemeként, hanem számára a tapasztalatban feltárul-megnyilatkozik — merészebben, más teológiai paradigma kifejezésével: kinyilatkozik —, mégpedig a világ felől és a világban, az *empirikus világban*.

☞ A görög istenek „transzcendenciája”: több, mint a kanti a priori, de kevesebb, mint a zsidó-keresztény teológia transzcendencia fogalma. Vö. Halhatatlanság és... 113. o., ill. Kerényi2.doc.

Kerényi szavaival:

„Ily módon Hermés sem csupán fölvilágló eszméje egy világnak: az eredete is egyben, amelynek révén ez a világ keletkezett, s amelynek révén érthetővé lesz. Mint a világ megértésének alapja, természetesen eszme is...” (65)

Igazolásként Platónt idézi a szerző, a Lakomát, Szókratész és Diotima párbeszédét Erós születéséről és a filozófia mibenlétéről, s megjegyzi:

„Platón szelleme itt igazi mitologémát alkotott A Hermés-himnusszal közös az a módszere, hogy egy isteni lényt kialakulásának leírásával jellemez. Mindkét helyen valóságok fogalmazódnak meg a mitológia nyelvén.”

Platón számára Erós realitás, s „nyilván mindenki számára, aki valaha találkozott vele” (67) — ti. aki valaha is tette azt, ami a filozófus dolga: kereste a bölcsességet, mely hol odaajándékozta magát neki, hol magára hagyta...

